

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет

Переглянути у форматі pdf

Н. В. Хлістунова

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОМУНІКАЦІЙ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВНЗ

№ 1, 2016

[Назад](#)

[Головна](#)

0 0 0 0 0 0 0 0 0

УДК 371.134:373

Н. В. Хлістунова,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту сфери послуг,

Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОМУНІКАЦІЙ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВНЗ

N. V. Khlistunova,

PhD, associate professor, Department of service management,

Kyiv National University of Technology and Design, Kyiv

CREATION OF A COMMUNICATION SYSTEM IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF UNIVERSITIES

У статті обґрунтовано доцільність формування та використання системи комунікацій у навчально-виховному процесі ВНЗ. Визначено основні аспекти поняття комунікації, функції та цілі педагогічного спілкування. Виявлено, що безпосереднє спілкування між викладачем і студентом надає можливості миттєво обговорити актуальні, нагальні як для викладача, так і студента проблеми перспективного розвитку книгознавчої, бібліотекознавчої і бібліографічної науки, практики та освіти в Україні. Викладацький досвід уможливив виявити три основні форми комунікаційної взаємодії викладача зі студентами: індивідуальну, групову, масову і засвідчив, що різні рівні комунікації між викладачем і студентами потребують збагачення каналів, способів і засобів спілкування. Проаналізовано розвинуті форми взаємодії викладача і студента та основні труднощі, які виникають під час їхнього спілкування, виявлено етапи процесу професійно-педагогічного спілкування, найтипівіші «бар'єри», які можуть виникнути у викладача-початківця.

In the article the expediency of formation and use of communication in the the educational process of the university is described. The main aspects of the concept of communication functions and objectives of educational communication are defined. The study revealed that direct communication between teacher and student immediately provides opportunities to discuss urgent, pressing both teacher and student problem prospective development of bibliological, librarian and bibliographic science, practice and education in Ukraine.

The teaching experience has made it possible to identify three basic forms of communication and teacher interaction with students: individual, group, mass and showed that different levels of communication between teacher and students require enrichment channels, ways and means of communication. The analysis shown developed forms of cooperation between teacher and student and the main difficulties that arise during their communication, also process steps in professional pedagogical communication and the most typical "barriers" that may arise in the novice teacher are identified.

Ключові слова: *Комунікація, навчально-виховний процес, професійно-педагогічне спілкування, викладач, студент, ВНЗ, комунікативна взаємодія.*

Keywords: *Communication, educational process, professional pedagogical communication, teacher, student, university, communicative interaction.*

Постановка проблеми. Нова парадигма розвитку вітчизняної освіти актуалізує проблему формування висококваліфікованих педагогічних кадрів, які б майстерно володіли комунікативною компетентністю, в основі якої – комунікативні вміння.

Аналіз сучасної педагогічної практики засвідчує наявність суперечностей між високим рівнем професійних знань, умінь, навичок викладачів ВНЗ і неспроможністю передати їх студентам, невмінням залучати їх до творчої діяльності, створювати доброзичливу атмосферу, встановлювати з ними психологічний і педагогічний контакт, керувати власним емоційним станом. Причиною багатьох проблем, які виникають у педагогічній взаємодії, є недостатній рівень сформованості комунікативних умінь викладача.

Успіх викладача ВНЗ зумовлений не лише власними професійними (науковими, навчальними, організаційними, управлінськими) здобутками, але й

здатністю налагодити сталі комунікаційні стосунки як зі студентами, так і своїми колегами. У цьому сенсі особливого значення набувають пізнавальні можливості комунікативного підходу, який забезпечує методологічне підґрунтя для ефективної співпраці в комунікаційному циклі «викладач — студент», «викладач — викладач».

Комунікаційний підхід успішно використовується в науковому і навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів України, проте потребує актуалізації в сучасних умовах їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання педагогічного спілкування висвітлюється у психолого-педагогічній літературі. Досліджувалися, зокрема, зміст і структура педагогічного спілкування (П.Петровська [4]); комунікативні вміння викладача та їх структурні компоненти (В.Кан-Калик [2], Л.Савенкова [5,6]), технології розвитку комунікативної компетентності викладача (М.Забродський [1], О.Мерзлякова [3]).

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на те, що проблема формування системи комунікативних здібностей у майбутніх викладачів знайшла своє висвітлення у ряді наукових праць, окремі аспекти означеної проблематики залишаються ще недостатньо вивченими. Зокрема, потребують аналізу педагогічні умови та шляхи формування комунікативних здібностей у викладачів та студентів у ВНЗ.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення педагогічних умов формування комунікативних умінь викладача та студента у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу. Проблема розвитку соціальної комунікації в Україні привертає увагу дедалі більшої кількості дослідників, проте й нині залишається дискусійною. Поняття комунікації, на нашу думку, має два основні аспекти:

- комунікація — це передавання інформації в часі та просторі — від реципієнта до комуніканта (викладач — студент);
- комунікація — це спілкування між основними учасниками навчально-виховного процесу (викладач — студент; викладач — викладач; викладач — співробітник ВНЗ).

Розглянемо комунікаційний зв'язок «викладач — студент», при цьому зосередимо увагу не на формальній «викладач — підручник», а на неформальній комунікації — безпосередньому спілкуванні (співпраці) між викладачем і студентом. Цей аспект ще недостатньо досліджений у науці.

Відомо, що оптимальним варіантом професійної комунікації є зв'язок «викладач — студент (аспірант, докторант, кандидат, доктор наук)». Це залежить не лише від наукових можливостей лідера наукової школи, а і його здатності безпосередньо спілкуватися зі своїми учнями (студентами). Чим тіснішими є комунікаційні зв'язки між усіма фігурантами наукового і навчально-виховного процесу, тим збільшується рівень його результативності. Звісно, комунікаційний зв'язок «викладач — студент» не обмежується лише науковою і навчально-виховною діяльністю, він зумовлений характером особистості як викладача, так і студента, прагненням взаємодіяти і співпрацювати, оскільки комунікація (в цьому разі розглядається як спілкування) — це складна система взаємозалежних зв'язків між викладачем і студентом.

Розвинутими формами взаємодії викладача і студента слід вважати:

- співпрацю викладача і студента в процесі наукової і навчально-виховної діяльності;
- безпосереднє спілкування викладача зі студентом не лише в аудиторії, а й поза навчальним процесом;
- регулярне проведення індивідуальних, групових і масових форм наукової і науково-виховної діяльності, зокрема наукових студентських конференцій міжнародного, всеукраїнського і регіонального рівнів;
- наявність сайту викладача, який створює сприятливі умови для спілкування та передачі інформації;
- використання можливостей Інтернету, зокрема електронної пошти, для обміну повідомленнями;
- застосування телефонного зв'язку для передачі коротких повідомлень та ін.

Педагогічне спілкування викладача зі студентами передбачає такі цілі:

- 1) інформаційну — взаємообмін навчальною і науковою інформацією;
- 2) ціннісно-орієнтаційну — передачу суспільно-значущих і професійно-важливих норм і цінностей;
- 3) спонукальну — підтримку студента, мотивацію його діяльності;
- 4) соціальну — узгодження спільних дій, зворотний зв'язок між суб'єктами педагогічної взаємодії.

Педагогічне спілкування, як особливе соціально-психологічне явище, характеризується такими функціями:

- соціально-перцептивною — сприймання і пізнання викладачем і студентом один одного;
- комунікативно-поведінковою — передача інформації та обмін соціальними ролями, організація спільної діяльності;
- емоційною — оцінне ставлення викладача до студента як особистості, експресивні реакції кожної зі сторін спілкування;
- соціальною самопрезентацією.

Таким чином, в арсеналі сучасного викладача (предметника чи куратора) існують багатоканальні способи комунікаційного зв'язку зі студентами. У разі необхідності він може успішно скористатися для спілкування зі своїми студентами всією системою комунікаційних каналів, засобів і способів або надати перевагу одному з них.

Багаторічний досвід викладання професійно-орієнтованих і спеціальних дисциплін у КНУТД, аналіз друкованих джерел, а також ресурсів Інтернету надає підстав для таких основних висновків:

- під час дистанційного навчання переважає опосередковане електронне спілкування між викладачем і студентом;
- у процесі стаціонарного (аудиторного) навчання традиційних, на нашу думку, найефективніших способів комунікаційного зв'язку між викладачем і студентом є безпосереднє спілкування в аудиторії чи за її межами. Під час безпосереднього спілкування викладача і студента, зазвичай, досягається порозуміння, коли в реальному часі і просторі (в навчальній лабораторії, комп'ютерному класі) студент має можливість переконатися в перспективності розвитку окремих напрямів бібліотечно-інформаційної діяльності, зокрема на терені України. Отже, безпосереднє спілкування між викладачем і студентом надає можливості миттєво обговорити актуальні, нагальні як для викладача, так і студента проблеми перспективного розвитку книгознавчої, бібліотекознавчої і бібліографічної науки, практики та освіти в Україні. Викладацький досвід уможливив виявити три основні форми комунікаційної взаємодії викладача зі студентами: індивідуальну, групову, масову і засвідчив, що різні рівні комунікації між викладачем і студентами потребують збагачення каналів, способів і засобів спілкування.

Перший, індивідуальний, комунікаційний зв'язок між викладачем і студентом передбачає міжособистісне спілкування під час навчальних занять, підготовки дипломної чи магістерської роботи. Важливим є вміння співпрацювати через різні канали комунікації. Другий, груповий, комунікаційний рівень передбачає участь викладача в налагодженні внутрішньогрупової та міжгрупової комунікації між студентами. У такому разі задіюються всі можливі канали, способи і засоби комунікації, спрямовані на створення довірливих, творчих стосунків переважно у двох комунікаційних зв'язках: «викладач — студентська група», «студент — студент» академічної групи. Важливе місце в забезпеченні групової комунікації відводиться вибору викладачем студентського лідера (представника старостату чи студентського самоврядування), котрий стане надійним посередником спілкування між викладачем і студентською групою (факультетом). Особливого значення набуває долучення студента до вузького середовища ВНЗ, студентської групи; набуття навичок спільної співпраці в академічній групі, міжособистого спілкування студентів між собою, а також із викладачем — наставником групи. Цей рівень комунікації є одним із основних, що забезпечує формування комунікаційної культури працювати не самотужки, а в колективі.

У такому разі викладач — предметник чи куратор у спілкуванні зі студентами — може, на нашу думку, мати певні проблеми. Передусім, комунікаційні обмеження долучення студента до академічної групи; обмеження, що перешкоджають розвитку групової комунікації, групової єдності; несформованість засобів групової комунікаційної діяльності викладача і студента; невміння точно й зрозуміло висловити свої думки; труднощі формулювання та аргументування своєї позиції під час наукового чи навчально-виховного процесу. Третій, масовий, рівень комунікації, пов'язаний із налагодженням за допомогою викладача зовнішніх

комунікаційних зв'язків. Серед них: вибір бази практики студента; рецензента його дипломної чи магістерської роботи; місця майбутнього працевлаштування та ін. Це сприятиме налагодженню тісної співпраці між співробітниками основних підсистем: практичною, науковою та освітньою, їх взаємному потенціальному зростанню.

Процес професійно-педагогічного спілкування передбачає такі етапи:

- 1) моделювання педагогом майбутнього спілкування зі студентом або групою (прогностичний етап);
- 2) організація безпосереднього спілкування в момент початкової взаємодії («комунікативна атака»);
- 3) управління спілкуванням під час педагогічного процесу;
- 4) аналіз ситуації попереднього спілкування та його моделювання на подальшу діяльність. Щоб спілкування було конструктивним (а не деструктивним) на

кожному етапі, викладач має опанувати психолого-педагогічну культуру спілкування, а саме:

- знати психологію студентського віку й особливості конкретної студентської аудиторії;
- об'єктивно оцінювати поведінкові реакції, комунікативну активність окремих студентів, адекватно емоційно реагувати на них;
- уміти швидко організувати аудиторію і привернути її увагу до змісту заняття (прийоми самопрезентації і динамічного впливу), залучати до активної роботи всіх студентів;

- вибирати такий спосіб своєї поведінки, який найкраще б відповідав особливостям і психічному стану студентів;
- опанувати прийоми стимулювання інтелектуальної ініціативи й пізнавальної активності студентів, організації діалогічної взаємодії;
- своєчасно коригувати комунікативний задум відповідно до реальних умов педагогічної взаємодії;
- аналізувати процес спілкування, співвідношення мети, засобів і результатів комунікативної взаємодії.

Важливою умовою ділових взаємин викладача зі студентами є сприятливі особисті стосунки членів студентської групи. Тому слід налагодити добрі контакти з групою, створювати й підтримувати добрий настрій, коригувати ділові й міжособистісні стосунки, навчитися діяти швидко й упевнено. Важливо пам'ятати, що кожен вербальний контакт — це цілісний акт свідомості, почуття та рухової реакції (гештальт). Психологічно виправдане і повноцінне міжособистісне педагогічне спілкування ґрунтується на принципі суб'єкт-суб'єктної взаємодії:

- 1) сприймання співрозмовника як індивідуальності зі своїми потребами й інтересами;
- 2) виявлення зацікавленості в партнері, співпереживання (емпатія) його успіхам або невдачам;
- 3) визнання права партнера на незгоду, свою думку, право вибору поведінки та відповідальність за свій вибір.

У педагогічному спілкуванні успішність комунікації залежить і від дотримання єдності таких максим (основних правил):

- 1) повнота інформації: висловлювання має містити інформації не більше й не менше, ніж вимагається;
- 2) якість інформації: не говорити того, для чого у вас немає достатніх підстав (фактор довіри є важливою умовою успішної комунікації);
- 3) максима релевантності: не відхиляйтеся від теми повідомлення (наприклад, увага аудиторії розсіюється, якщо Ви не в змозі її пов'язати з проголошеною темою);
- 4) максима манери: слід говорити чітко, бути організованим і лаконічним, уникати незрозумілих висловлювань;
- 5) максима такту: виявляти великодушність (необтяжування співрозмовника своїми інтересами), скромність (неприйняття хвалби на свою адресу), згоду (неопозиційність).

Звичайно, ці настанови не мають абсолютного значення, але важливо їх дотримувати.

Такі правила педагогічного спілкування не потребують інтерпретації або доказовості в необхідності їх дотримання:

- якщо необхідно захистити свої точку зору, переконання, слід використати вагому аргументацію, метод переконання;
- уникати силового вербального тиску, якщо існує необхідність у чомусь переконати;

• не можна чинити постійно опір і обмежувати співрозмовника свободу вибору, нав'язувати партнеру свої думки — це тільки значно знизить їх привабливість;

• ваші погляди сприйматимуть переконливіше, якщо співрозмовник стане активним співучасником їх обговорення; надайте можливість висловити йому свої аргументи «за» і «проти»;

- чим цікавіша ідея, чим оригінальніша точка зору, тим більше шансів на її обговорення: тривіальні ідеї не мають заперечень;
- якщо ситуація проблемна, слід дотримувати толерантності, уникати образливості, вразливості, висловлюючи свою думку щодо її вирішення;
- якщо хочете порадити, важливо уникати фраз «Ти повинен», «Я тобі раджу»; доцільніше висловлювати власні думки, не формулювати посліпних висновків, категоричних оцінок, зневажливих зауважень;
- не виявляти самовпевненості, безпеліційності, нетактовності, безцеремонності.

Означені правила не вичерпують усіх питань, пов'язаних із організацією педагогічного спілкування. Головне — це позитивне особистісне ставлення до партнерів спілкування на основі поваги до їх особистості, тактовності й коректності.

Основні труднощі під час спілкування викладачів зі студентами:

- 1) невміння контактувати з аудиторією;
- 2) нерозуміння внутрішньої психологічної позиції студента;
- 3) складнощі керування спілкуванням під час лекційних, семінарських та інших занять;
- 4) невміння перебудувати стосунки зі студентами відповідно до педагогічних завдань, які змінюються;
- 5) труднощі мовного спілкування і передачі власного емоційного ставлення до навчального матеріалу;
- 6) невміння керувати власним психічним станом у стресових ситуаціях спілкування.

Для забезпечення повноцінної діалогічної взаємодії між суб'єктами педагогічного процесу важливо долати бар'єри професійно-педагогічного спілкування.

Назвемо найтипівші «бар'єри», які можуть виникнути у викладача-початківця:

• «бар'єр» невідповідності настанов і мотивів: викладач приходить із творчими задумами цікавого заняття, захоплений ним, а група байдужа, студенти неухважні, що дратує, нервує викладача;

• «бар'єр» побоювання групи: викладач-початківець непогано знає матеріал, добре підготувався до заняття, однак сама думка про безпосередній контакт зі студентами «відлякує» його, пригнічує творчу ініціативу тощо;

• «бар'єр» відсутності контакту: викладач заходить до аудиторії і замість того, щоб швидко й оперативно організувати взаємодію зі студентами, починає діяти автономно (наприклад, пише тему лекції на дошці);

• «бар'єр» звуження функцій спілкування: педагог уважає лише на інформаційні функції спілкування, нехтуючи соціально-перцептивними, афективно-комунікативними, організаційними та ін.;

• «бар'єр» негативної настанови на академічну групу, яка інколи може формуватися апріорно на основі думки інших викладачів, що працюють із цими студентами або є наслідком минулого негативного досвіду педагогічного спілкування з групою або студентом;

• «бар'єр» побоювання педагогічних помилок (не знає відповіді на «каверзне» запитання студентів або на зауваження, що неправильно виставлена оцінка тощо);

- «бар'єр» наслідування: молодий педагог намагається наслідувати манери спілкування, стиль діяльності авторитетного педагога, не зважаючи на свої

індивідуальні особливості.

Можуть виникати бар'єри спілкування, які притаманні будь-якій комунікативній взаємодії. Найтипівішими серед них є такі:

- Смысловий — одне й те саме явище (слово, фраза, подія) має різний смисл для різних людей.
- Моральний — відмінності між людьми в соціальних нормах і обмеженнях; споконвічний «конфлікт батьків і дітей» у неприйнятті ними манер поведінки і спілкування, спрямованості інтересів, моди тощо (викладач у спілкуванні зі студентами: «У студентські роки ми були іншими», тобто кращими, що не завжди відповідає дійсності).

• Інтелектуальний — відмінності щодо рівня інтелекту, глибини передбачення і розуміння ситуації і проблем — часто виникає в спілкуванні з викладачем, який характеризується чітко вираженою спрямованістю на наукову діяльність, якщо йому не вдається адаптувати мову науки до інтелектуально-пізнавальних можливостей студентів.

• Ригідний — відсутність гнучкості міжособистісних настанов, перебудови сприйняття, системи мотивів, емоційних відгуків у ситуації, що змінюється. Інерція, відсталість від реалій життя, звичні схеми спілкування характерні для тих досвідчених викладачів, котрі не працюють над самоосвітою, професійним самовдосконаленням, критичним переосмисленням своїх наукових і педагогічних здобутків.

• Емоційний — відмінності в емоційних станах викладачів і студентів, особливо під час заліків і екзаменів, відсутність емпатії, а також недоступність розуму доводів логіки в ситуації емоційного збудження та афективних реакцій.

• Естетичний — пов'язаний з дотриманням вимог до форми (привабливість зовнішності, охайність одягу, вишуканість рухів тощо), а також до педагогічного такту й етикету взаємин.

Психологічні «бар'єри» спілкування виникають непомітно і спочатку можуть не усвідомлюватися викладачем, проте студенти сприймають їх одразу. Але якщо «бар'єр» закріпився, то й сам педагог починає відчувати дискомфорт, тривогу, нервовість. Цей стан стає стійким, перешкоджає плідному контакту зі студентами та, зрештою, впливає на педагога — формує так званий «неправильний» педагогічний характер.

Дослідження проблеми професійного спілкування засвідчують, що опанувати основи професійно-педагогічного спілкування можна через професійне самовиховання, зокрема:

- ґрунтовне вивчення та усвідомлення природи, структури й закономірностей професійно-педагогічного спілкування;
- опанування технології педагогічної комунікації, відпрацьовуючи вміння і навички професійно-педагогічного спілкування та розвиваючи комунікативні здібності під час навчання у вищій школі.

Важливим чинником, що сприяє розвитку комунікативної культури майбутнього педагога, є елементи педагогічної діяльності під час проходження різних видів педагогічної практики, а також громадська робота студента, яка збагачує його досвід організаторської та комунікативної діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Перспективи плідного наукового, навчально-виховного й особистісного спілкування викладача і студента, на нашу думку, полягають у підвищенні рівня комунікаційної культури всіх учасників наукового і навчально-виховного процесу: від маститого викладача-науковця до студента-початківця.

Проведене дослідження підтверджує: чим вищим є рівень когнітивних знань викладача і студента, тим вищим є комунікаційний потенціал двох основних суб'єктів наукового і навчального процесу у ВНЗ.

Список літератури.

1. Заброцький М.М. Комунікативна компетентність вчителя: екопсихологічний вимір / М.М. Заброцький // Практична психологія та соціальна робота. — 2009. — № 6. — С.1-4.
2. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. — М.: Просвещ, 1987. — 190 с.
3. Мерзлякова О. Учителі й учні; мистецтво діалогу: семінар та тренінгові заняття психолога з педагогами. / О. Мерзлякова / Редкол.: Т.Шаповал та ін. — К.: Шк. світ, 2008. — 352 с.
4. Петровская Л.А. Компетентность в общении. / Л.А. Петровская.— М.: Изд-во МГУ, 1989. — 216с.
5. Савенкова Л.О. Комунікативність учителя / Л.О. Савенкова // Початкова школа. — 1998. — №8. — С. 49-51.
6. Савенкова Л. О. «Комунікативна атака» у формуванні навичок педагогічного спілкування / Л. О. Савенкова // Педагогіка і психологія. — 1998. — № 4. — С. 100–106.

References.

1. Zabrotskyi, M.M. (2009), "Komunikatyvna kompetentnist vchytelia: ekopsykholohichniy vymir", *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, vol. 6, pp.1-4.
2. Kan-Kalik, V. A. (1987), *Uchitelju o pedagogicheskoy obshchenii* [Master of pedagogical communication], Prosveshh., Moscow, Russia, p. 190.
3. Merzliakova, O. (2008), *Uchyteli y uchni; mystetstvo dialohu: seminar ta treninhovi zaniattia psykholoha z pedahohamy* [Teachers and students; art of dialogue: workshop and psychological training sessions with teachers], Shk. svit, Kyiv, Ukraine, p. 352.
4. Petrovskaja, L.A. (1989), *Kompetentnost' v obshchenii* [Competence in communication], Izd-vo MGU, Moscow, Russia, p. 216.
5. Savenkova, L.O. (1998), "Komunikativnist uchytelia", *Pochatkova shkola*, vol. 8, pp. 49-51.
6. Savenkova, L. O. (1998), "«Komunikativna ataka» u formuvanni navychok pedahohichnoho spilkuвання", *Pedahohika i psykholohiia*, vol. 4, pp. 100–106.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2016 р.

ТОВ "ДКС Центр"